

موقعیت جغرافیایی اردبیل

استان مرزی اردبیل در ۳۷ درجه و ۴۵ دقیقه تا ۳۹ درجه و ۴۲ دقیقه عرض شمالی از خط استوا و ۴۸ درجه و ۵۵ دقیقه تا ۴۷ درجه و ۳۰ دقیقه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ در شمال غرب جمهوری اسلامی ایران و غرب دریای خزر *Caspian* قرار دارد. این استان که دارای ده شهرستان؛ اردبیل، بيله سوار، پارس آباد، خلخال، سرعین، کوثر، مشکین شهر، مغان، نمین و نیر است از طریق چهار شهرستان بيله سوار، پارس آباد، مغان و نمین با کشور جمهوری آذربایجان مرز مشترک دارد.

بیشتر زمین های استان بین دو تا سه هزار متر ارتفاع داشته و دشت اردبیل با یک هزار و دویست متر بلندی جلگه بسیار حاصلخیزی است که در بین کوه های بلند سبلان در غرب، کوه های باغرو داغی در شرق و رشته کوه بزغوش در جنوب و کوه های مرزی ایران و آذربایجان از شمال آن را محصور است. به عبارتی شهر اردبیل درست در کانون دشت حاصل خیز اردبیل ایجاد و توسعه پیدا کرده است. دو رشته کوه سبلان و باغرو به ترتیب در ۴۰ و ۳۵ کیلومتری آن مهمترین موانع طبیعی دشت محسوب می شوند.

بر اساس آخرین تقسیمات سیاسی کشوری، شهرستان اردبیل از دو بخش مرکزی و هیر تشکیل می گردد. مساحت شهرستان اردبیل حدود ۲۴۹۸۱۷ کیلومتر مربع و متشکل از ۳ بخش، ۴ شهر و ۱۱ دهستان است. اردبیل به عنوان مرکز استان، با ارتفاع عمومی ۱۳۵۰ متر از سطح آب های آزاد در ۳۸ درجه و ۱۵ دقیقه عرض شمالی از خط استوا و ۴۸ درجه و ۱۷ دقیقه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ، در میان دشت وسیعی به همین نام قرار دارد. شهر اردبیل حداقل در ۴۷ درجه و ۴۸ دقیقه و حداکثر ۴۸ درجه و ۳۹ دقیقه طول شرقی و حداقل در ۳۷ درجه و ۵۶ دقیقه و حداکثر ۳۸ درجه و ۳۳ دقیقه از عرض شمالی قرار دارد.

پیشینه ی تاریخی اردبیل

بیشتر محققان ریشه ی واژه کهن اردبیل را از دو جزء آرتا و ویل اوستایی می داند که بخش اول آن، آرتا، به معنی مقدس و جز دوم یعنی ویل، یک واژه کهن اوستایی، به معنی شهر است که در کل معنای آن، سرزمین یا شهر مقدس می شود. افزون بر آن نام اردبیل در شاهنامه فردوسی بیشتر از سایر شهرهای غرب دریای خزر تکرار شده است. بنابراین اشاره زیاد به اردبیل در قدیمی ترین داستان های حماسی ایران به پیشینه ی درازآهنگ تمدن و شهرنشینی اردبیل در دوره های تاریخی، مخصوصاً در دوره های کیانیان(هخامنشی ها) و اشکانی ها دلالت دارد.

نام اردبیل در دوره اسلامی برای اولین بار در اسناد و کتیبه های متعلق به سده های سه و چهار هجری ثبت و ضبط شده است؛ اولین بار نام اردبیل در سکه های اوایل اسلامی مربوط به عصر کوتاه حکومت ساجیان یا ساجدیان، حک شده است. اردبیل در دوره ی پرشکوه اسلامی، سده های سه تا هفت هجری قمری یعنی دوره های ساجیان و سالاریان و آل بویه تا یورش مغولان و ویرانگری های آنها به عنوان مهمترین و بزرگترین شهر آذربایجان محسوب می شود.

اردبیل از زمان شیخ صفی الدین اردبیلی در سال ۷۰۰ هجری تا تشکیل دولت صفوی در سال ۹۰۷ هجری به عنوان بست مظلومان و متهمان از جایگاه خاص مذهبی برخوردار بود. از این رو شهر اردبیل در سده های هشت و نه هجری با حفظ اهمیت مذهبی به القابی چون دارالارشاد، دارالعرفان، دارالامان و شهر مقدس مفتخر گردید.

شهر اردبیل در دوره صفویان به خاطر به موقعیت خاص جغرافیائی و هم چنین عنایات خاص صفویان به عنوان یکی از شهرهای مهم مذهبی و بازرگانی ایران اعتبار ویژه یی پیدا کرد.

مجموعه مذهبی شیخ صفی الدین اردبیلی در یک نگاه

مختصات جغرافیایی مجموعه خانقاهی و آرامگاهی شیخ صفی الدین اردبیلی

مجموعه خانقاهی و آرامگاهی شیخ صفی الدین اردبیلی در کانون اصلی شهر تاریخی اردبیل و در مختصات جغرافیایی؛ ۳۸ درجه ۱۴ دقیقه ۵۲ ثانیه عرض شمالی و ۴۸ درجه ۱۷ دقیقه ۲۷ ثانیه طول جغرافیایی قرار دارد. این مجموعه مذهبی در سال ۱۳۱۰ با شماره ۶۴ در فهرست آثار ملی کشور و در مرداد ماه سال ۱۳۸۹ در فهرست آثار جهانی یونسکو قرار گرفت.

مجموعه مذهبی شیخ صفی الدین اردبیلی (۷۳۵-۶۵۰ ق)، جد اعلا صفویان، به عنوان یازدهمین اثر تاریخی- فرهنگی ایران است که با داشتن ارزش های زیاد فرهنگی و معماری در جلسه روز شانزدهم مرداد ماه سال ۱۳۸۹ ش / هفتم آگوست ۲۰۱۰ میلادی، در شهر برازیلیا، پایتخت برزیل، با شماره ۱۴۵۰ در فهرست آثار تاریخی فرهنگی جهانی قرار گرفت.

این مجموعه خانقاهی و آرامگاهی به نام موسس مکتب عرفانی صفویه، شیخ صفی الدین اردبیلی رقم خورده است. وی در سال ۷۰۰ هجری به سفارش استادش، شیخ زاهد ابراهیم گیلانی مرکز تعلیم و ارشاد خود را در شهر اردبیل قرار داده با ایجاد و احداث مجموعه ی مذهبی بزرگ نقش برجسته در ارشاد مریدان و توسعه آموزه های اسلام در سرزمین های قفقاز و آناتولی و شام ایفا نمود. بنابراین شهر دارالارشاد اردبیل و مجموعه مذهبی آن در دوره شیخ صفی الدین اردبیلی و شیوخ صفوی و عصر شهریاران صفوی مرکز تفکر صفوی اعتبار ویژه ای یافت. از این رو موسس طریقت عرفانی صفوی جهت تعلیم و نشر تفکر خود اقدام به ایجاد فضاهای متمرکز در شهر اردبیل نموده، جانشینان شیخ نیز در راستای افکار مذهبی و سیاسی او به گسترش هرچه بیشتر این مجموعه همت گماشتند. ضمن آن که تشکیل دولت صفوی و تداوم حکومت دراز آهنگ این سلسله نیز بر عظمت و شکوه آن افزود و به یکی از زیارتگاه های مهم ایران تبدیل نمود.

بازنگری اسناد تاریخی بیانگر آن است که این مجموعه در سده های هشت تا سیزده هجری یکی از بزرگ ترین تشکیلات مذهبی عرفانی ایران، بسان شهری کوچک در دل شهر اردبیل از تمام امکانات رفاهی و خدماتی و بهداشتی برخوردار بود. از بازارچه آستانه تا آشپزخانه بزرگ، و از حمام تا شربتخانه همه در خدمت طالبان و زائران سرسپرده این کانون مذهبی بود. به

طوری که با صحن ها و حیاط های تودر تو نزدیک ۷۰ فضا در پیرامون، اردبیل را به یکی از بزرگ ترین و مهم ترین شهرهای ایران آن روزگار تبدیل کرده بود.

اما همزمان با افول صفویان شهر اردبیل نیز همانند دیگر مراکز شهری از رونق افتاده، شهری دور از دسترس از راه های ارتباطی از توسعه بازماند و بیشتر بناهای مجموعه مذهبی شیخ صفی‌الدین اردبیلی نیز به خاطر نامهربانی طبیعت و بشر تخریب شده، متروک ماند.

با این وجود آثار معماری موجود مجموعه مذهبی، به شرح ذیل، نیز خود به تنهایی نشانگر عظمت و شکوه تاریخی و فرهنگی آن در سده های گذشته و رونق شهر اردبیل در عصر شیوخ و شهریاران صفوی است.

۱. بقایای دروازه اصلی یا سردر عالی. ۲. حیاط باغ یا حیاط بزرگ (عرصه). ۳. مزار شیخ صفی‌الدین؛ معروف به گنبد الله‌الله. ۴. آرامگاه شاه اسماعیل اول. ۵. آرامگاه محیی‌الدین محمد معروف به حرمخانه. ۶. عمارت چینی‌خانه فعلی (خانقاه قدیم یا خلوتسرای شیخ صفی‌الدین). ۷. بنای معروف به مسجد جنت‌سرا. ۸. تالار دارالحفاظ؛ قنديلخانه. ۹. ساحت یا صحن اصلی. ۱۰. سردر شاه عباسی. ۱۱. تالار دارالحديث (طاق متولی یا دارالسلام). ۱۲. مقابر مشایخ صفوی در دو رواق جناحین دارالحديث. ۱۳. قبرستان مطهر شهیدگاه. ۱۴. حیاط معروف به مقابر یا حیاط حرمخانه. ۱۵. چله‌خانه جدید. ۱۶. حیاط میانی (پیشخان)

۱۷. آثار معماری مکشوفه در کاوش های باستانشناختی ۱۳۷۴-۷۸ در غرب مجموعه که مشتمل بر آب انبار (چشمه کوثر)، فضاهای مسکونی متعلق به خاندان صفوی و هشتی (سردابه مقبره بچه شیخ صفی‌الدین اردبیلی) است.

۱۸. آثار معماری مکشوفه در کاوش باستانشناختی سال ۱۳۸۵ در سمت شرقی حیاط باغ که شامل بخشی از بقایای حمام و آشپزخانه تاریخی مجموعه، چله‌خانه قدیم و معبر شهیدگاه، جنت‌سرا و آشپزخانه و دیوار حایل مابین شهیدگاه و آشپزخانه است.

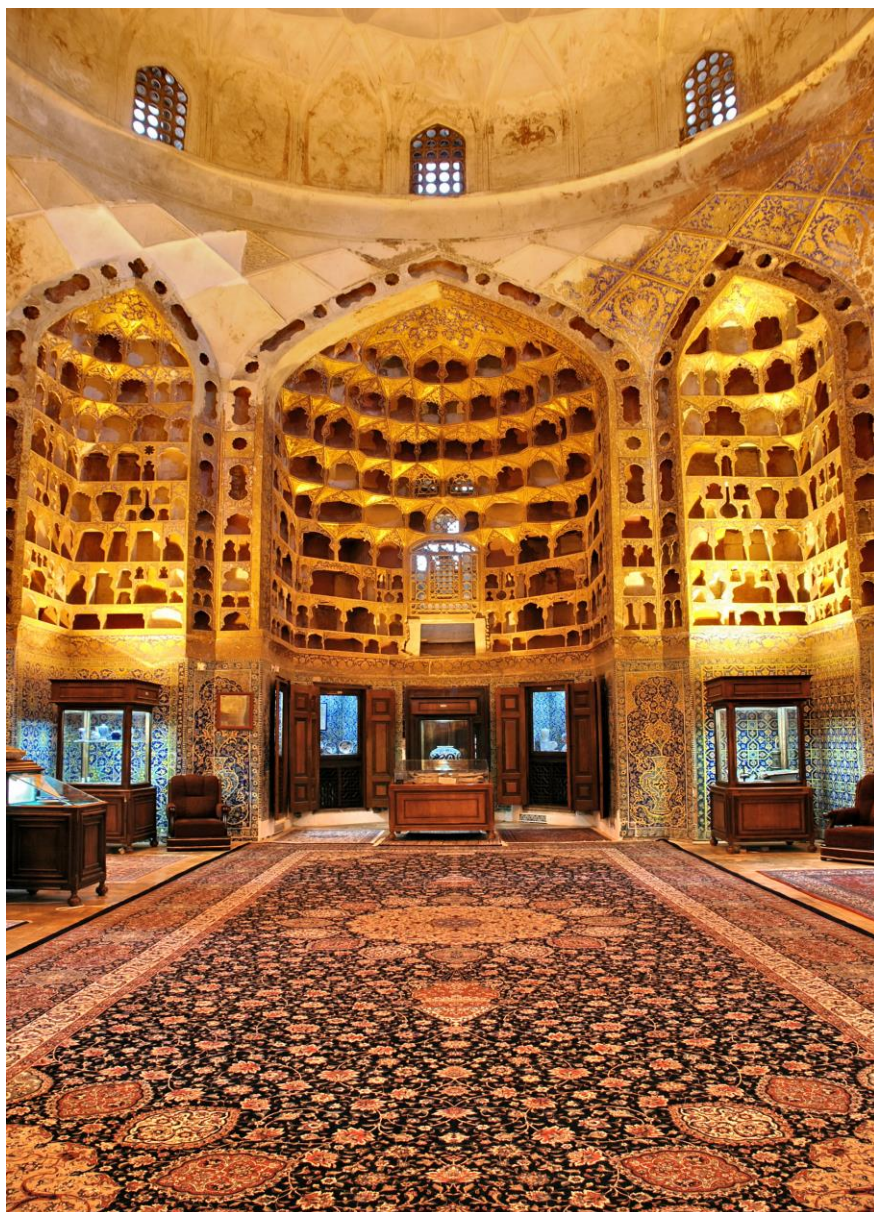
آرامگاه شیخ صفی‌الدین اردبیلی معروف به گنبد الله‌الله: این اثر معماری یکی از مظاهر شگفت‌انگیز هنر ایرانی، به شمار می‌رود. آستانه متبرکه شیخ صفی‌الدین اردبیلی از داخل به شکل هشت ضلعی و از خارج به طرز استوانه‌ای است. قطر مزار ۶ متر و ارتفاع برج تا نوک گنبد دوپوش نیم پیازی مقبره حدود ۱۷ متر می‌باشد. داخل بنا با گچبری های و تزیینات گیاهی و خطوط خوشنویسی از آیات قرآنی پرچادبه بوده، مخصوصاً صندوق چوبی خاتم کاری و میناکاری مقبره، از نفایس هنری قرن هشت هجری ایران است که زیر نظر صدرالدین موسی ساخته و پرداخته شده است.

آرامگاه شاه اسماعیل اول: این مزار که از نظر تزئینات هنری از باشکوه ترین بخش های مجموعه مذهبی شیخ صفی الدین اردبیلی محسوب می شود، مابین آرامگاه محیی الدین محمد و گنبد الله الله قرار دارد. دیوارنگاره های تذهیب و صندوق منبت کاری و خاتم کاری مرصع و بی نظیر آن، مخصوصاً کتیبه گجبری با رقم علیرضا عباسی، خوشنویس معروف عهد شاه عباس کبیر آن را در میان آثار معماری مجموعه مذهبی شیخ صفی الدین اردبیلی از برجستگی ممتازی برخوردار نموده است.

آرامگاه محیی الدین محمد (حرمخانه): این اثر تاریخی در سمت جنوبی آرامگاه شیخ صفی الدین اردبیلی قرار دارد. این بنا در سال ۷۲۴ق بر روی مقبره ی محیی الدین محمد فرزند شیخ صفی الدین اردبیلی ساخته شده است و در دوره های مختلف تاریخی با تدفین های اهل بیت شیخ صفی الدین اردبیلی به صورت مقبره خانوادگی سلسله صفویان در آمده و به تبع آن به حرمخانه اشتهاار یافته است.

آرامگاه محیی الدین محمد معروف به حرمخانه متشکل از یک راهرو و دو فضای چهارگوش مربع و مستطیل است. ورودی اصلی آن در سمت راست دیوار شاه نشین واقع شده و با گذشتن از این در وارد راهرویی می شویم که فاقد هرگونه تزئین و کتیبه است. انتهای شرقی راهرو به فضای مستطیل شکلی به نام رواق منتهی می شود که با گنبد کوتاه از داخل رسمی بندی شده است. در دیواره ضلع جنوبی رواق حرمخانه دو لنگه در چوبی با نگاره های اسلیمی و گل های شاه عباسی قرار گرفته که از نمونه های برجسته هنر لاک کاری صفویان محسوب می شود. بر فراز در مذکور یک قاب گجبری زیبا با تزئینات متنوع کتیبه ای با خطوط کوفی و ثلث مزین شده است که دارای اسماء جلالیه و حدیثی از پیامبر درباره درک مرگ توسط انسان ها است.

عمارت چینی خانه (خانقاه قدیم): این بنا از نظر سبک معماری و تزئینات از پدیده های شگفت انگیز هنر ایران در قرن یازده هجری به شمار می رود. نقشه عمارت عالی چینی خانه از بیرون به شکل هشت ضلعی ناقص کاملاً متقارن بوده و از داخل با دو ورودی باریک در شمال با تالار دارالحفاظ (قندیلخانه) ارتباط پیدا می کند. فضای داخلی، اتاق چهارگوشی به ابعاد ۱۸×۱۸ متر می باشد که در هر یک از اضلاع آن یک تورفتگی چند وجهی به طرز نیم هشت ایجاد شده است.

عمارت چینی خانه با فرش معروف بازبافی شده اردبیل

این عمارت به دستور شاه عباس کبیر و طراحی و مهندسی شیخ بهایی دانشمند شهیر عصر صفوی احداث شده و چینی‌هایی اهدایی امپراتور چین به شاه عباس کبیر که به شکل‌های متنوع لنگری‌های بزرگ فغفوری، مرتبان‌ها، بادیه‌ها و دیگر ظروف نفیسه غوری و فغفوری بوده توسط شاه عباس به این محل وقف شده است. اکثر این ظروف دارای مهر شاه عباس با عبارت ذیل هستند؛ بنده شاه ولایت عباس وقف بر آستان شاه صفی نمود.

تزئینات این بنا در داخل مشتمل بر کاشیکاری، گچبری و نقاشی‌های تذهیب است. برجسته‌ترین ویژگی این فضای معماری، طاقماهای پرکار گچی است که از این نظر بسیار گسترده‌تر از تالار موسیقی عالی قاپوی اصفهان و زودتر از آن طراحی و ساخته

شده است. در مقرنس های گچی ایوان ها و شاه نشین ها تا محل کاشی های هفت رنگ تعداد زیادی محفظه و طاقچه های خوش فرم به اشکال زیبای سفالینه، ظروف چینی و شیشه ای چون گلدان ها، ابریق ها و... بریده و اطراف آن با نگاره های نباتی مزین و تذهیب شده است.

ایوان جنت سرا (معروف به مسجد و میدان و مقبره): این بنا که به شکل هشت ضلعی طراحی و ساخته شده است، بزرگترین و بلندترین عمارت مجموعه مذهبی شیخ صفی الدین اردبیلی محسوب می شود. این بنا که به طرز عالی به رواق تالار دارالحفاظ الحاق شده در هر ضلع خود قوس های کاذب طاقچه ای شکل دارد که قوس های بزرگ را در برگرفته و با رسمی بندی زیباتر شده است.

به باور برخی محققان جنت سرا جزء قدیمی ترین بناهای مجموعه است که در عهد شاه طهماسب اول با عنوان ایوان جنت سرا معروف بوده است. حسب صریح الملک این بنا توسط دختر شاه اسماعیل به عنوان مقبره برای پدر مورد نظر بوده است. در دوره های بعد مخصوصاً قاجار، از این فضا به عنوان مسجد استفاده شد.

نمای عمومی پنج گنبد مجموعه

تالار دارالحفاظ (قندیلخانه): دارالحفاظ محل تجمع حافظان و قاریان قرآن و مکانی برای تلاوت و سعی در حفظ آن بوده است. این تالار که در حال حاضر به قندیلخانه معروف است با الحاق به گنبد الله الله نقش حریم حرم را ایفا می کند. فضای مذهبی دارالحفاظ تالاری است به ابعاد $۶ \times ۱۱/۵$ متر که در سمت جنوبی صحن قرار دارد. این تالار در قرن هشت هجری و تحت

نظارت صدرالدین موسی ساخته شده است. روایت است قالی های اردبیل قبل از انتقال به موزه های ویکتوریا و آلبرت لندن و کانتی لس آنجلس کف تالار را زیباتر می نموده است.

دارالحدیث (طاق متولی): در سمت غرب صحن مجموعه و مقابل بنای سترگ جنت سرا فضای نسبتاً بلندی با دو ایوان و رواق با طاق ضربی آجری جلوه گر است که در متون تاریخی از آن با نام های دارالمتولی، دارالسلام و دارالحدیث یاد می شود. از متن صریح الملک کاملاً روشن است این بنا در زمان شاه اسماعیل اول برای آموزش علوم دینی و مباحث مذهبی و احتمالاً تهیه رونوشت از کتب متعدد حدیثی ساخته شده است.

قبرستان شهیدگاه: عنوان شهیدگاه اولین بار در زمان شاه اسماعیل اول به این قبرستان داده شد. روایت است شاه اسماعیل اول در سال ۹۱۵ هجری پس از جنگ با فرخ یسار و فتح شروان جنازه پدر و جدش را همراه بزرگان و سرکردگان صفوی به اردبیل انتقال و در کنار مزار جدش دفن کرد و از آن زمان این قبرستان به شهیدگاه معروف شد. البته پس از وقوع جنگ چالدران تعدادی از قهرمانان شهید این نبرد نابرابر به این قبرستان منتقل و در آن جا به خاک سپرده شدند.

چله خانه: در مجموعه خانقاهی و آرامگاهی شیخ صفی الدین اردبیلی دو چله خانه جهت خلوت نشینی وجود داشته است که چله ی قدیم برای شیخ صفی الدین و چله ی جدید برای خلوت صدرالدین موسی فرزند شیخ صفی الدین اردبیلی ساخته شده بود. آثار این چله خانه ها در سمت غربی و شرقی حیاط میانی روبروی هم قرار دارد.